

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
**«ВІКОВА ТА СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ
ДИТИНСТВА»**

ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ
ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 016 СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2024

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(протокол № 5 від 29.03.2024 р.)*

Рецензенти:

Світлана ДІХТЯРЕНКО - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Вікторія ВІНС – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Наталія ПОРТНИЦЬКА – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка

М 54 Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Вікова та соціальна психологія дитинства» для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта / уклад.: В.А.Гладуш, І.О.Долінчук, І.О.Ілющенко, Л.О.Котлова, Н.В.Хоменко. Житомир : ЖДУ ім.І.Франка, 2024. 35 с.

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Вікова та соціальна психологія дитинства» укладено відповідно до освітньо-професійної програми Спеціальна освіта (логопедія) для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

У роботі представлено теми, визначені робочою програмою підготовки фахівців, які відповідають спеціальним компетентностям та програмним результатам навчання.

Методичні рекомендації складаються з таких структурних компонентів: пояснювальна записка, розподіл навчальних годин на змістові модулі, тем лекційного курсу дисципліни, матеріалів до практичних занять, а також до самостійної роботи студентів. Представлені завдання та вимоги до екзамену, критерії оцінювання, список рекомендованої літератури.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Структура освітньої компоненти	6
Модуль I. Теоретичні засади вивчення вікової психології	8
Лекційний курс	8
Практичні заняття	9
Підсумковий модульний контроль 1	11
Модуль II. Основні етапи психічного розвитку в онтогенезі	12
Лекційний курс	12
Практичні заняття	15
Підсумковий модульний контроль 2	29
Оцінювання	30
Вимоги до екзамену	31
Рекомендована література до курсу	34

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма вивчення освітньої компоненти «Вікова та соціальна психологія дитинства» для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відповідає освітньо-професійній програмі Спеціальна освіта (логопедія).

Предметом вивчення освітньої компоненти «Вікова та соціальна психологія дитинства» є основні принципи психічного та соціального розвитку дитини на різних вікових етапах.

Міждисциплінарні зв'язки: Педагогіка, Психологія, Анатомія і фізіологія нервової системи з основами генетики, Спеціальна психологія, Вступ до спеціальності «Спеціальна освіта» і педагогічна деонтологія, Нейробиологія та нейрофізіологія вікового розвитку.

Програма навчальної дисципліни складається з таких модулів:

Модуль 1. Теоретичні засади вивчення вікової психології

Модуль 2. Основні етапи психічного розвитку в онтогенезі

Мета вивчення освітньої компоненти: ознайомлення здобувачів вищої освіти із основними теоретичними положеннями формування та розвитку особистості в онтогенезі.

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти є:

- ознайомити здобувачів вищої освіти з основними закономірностями і динамікою психічного розвитку та формування особистості в онтогенезі;
- ознайомити з проблемами періодизації психічного розвитку особистості та особливостями розвитку людини у різні вікові періоди;
- ознайомити здобувачів вищої освіти з основними дослідженнями в галузі вікової та соціальної психології; вчити самостійно будувати та проводити дослідження;
- формувати уміння застосовувати теоретичні знання у практичній роботі з дітьми різних вікових груп, батьками, вихователями, вчителями та іншими спеціалістами.

Компетентності та програмні результати навчання:

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

СК 2. Здатність до аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду становлення і розвитку спеціальної та інклюзивної освіти.

СК 3. Здатність застосовувати психолого-педагогічні, дефектологічні, медико-біологічні, лінгвістичні знання у сфері професійної діяльності.

СК 8. Готовність до діагностико-консультативної діяльності.

СК 13. Здатність будувати гармонійні відносини з особами з психофізичними порушеннями, їхніми сім'ями та учасниками спільнот без упередженого ставлення до їх індивідуальних потреб.

СК 15. Здатність аргументовано відстоювати власні професійні переконання, дотримуватись їх у власній фаховій діяльності.

РН1. Знати сучасні теоретичні основи спеціальної освіти відповідно до спеціалізації, застосовувати методи теоретичного та експериментального дослідження у професійній діяльності, релевантні статистичні методи обробки отриманої інформації, узагальнювати результати дослідження.

РН2. Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування конкретних задач спеціальної та інклюзивної освіти.

РН3. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування, обмеження життєдіяльності у контексті професійних завдань.

РН6. Планувати освітньо-корекційну роботу на основі результатів психолого-педагогічної діагностики осіб з особливими освітніми потребами з врахуванням їхніх вікових та індивідуально-типологічних відмінностей.

РН13. Володіти методиками сприяння соціальній адаптації осіб з особливими освітніми потребами, їхньої підготовки до суспільної та виробничої діяльності.

РН 17. Мати навички самостійного навчання та пошуку необхідної інформації.

Освітня компонента «Вікова та соціальна психологія дитинства» викладається на I курсі, в II семестрі.

На вивчення освітньої компоненти відводиться 150 годин 5 кредитів ECTS.

Форма проведення занять: лекції, практичні заняття.

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Всього	У тому числі					У тому числі					
		Лекції	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття	Всього	Лекції	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття
Модуль I. Теоретичні засади вивчення вікової психології												
Тема 1. Вікова та соціальна психологія як галузь психологічної науки.	12	2	2	-	8	-	11	2	-	-	11	-
Тема 2. Становлення вікової та соціальної психології як науки	12	2	2	-	8	-	12		-	-	12	-
Тема 3. Методи вікової та соціальної психології	12	2	2	-	8	-	14		-	-	12	-
Тема 4. Закономірності та динаміка психічного розвитку і формування особистості в онтогенезі	12	2	2	-	8	-	12		-	-	12	-
Тема 5. Проблеми періодизації психічного розвитку особистості	12	2	2	-	8	-	12		-	-	12	-
Разом за модулем 1	60	10	10	-	40	-	60	2	-	-	58	-
Модуль II. Основні етапи психічного розвитку в онтогенезі												
Тема 6. Пренатальний розвиток та народження дитини. Особливості психічного розвитку немовляти	13	2	4	-	7	-	17	2	2	-	13	-
Тема 7. Особливості психічного розвитку дитини раннього віку	15	4	6	-	7	-	16		2	-	14	-
Тема 8. Особливості психічного розвитку дитини дошкільного віку	17	4	6	-	7	-	16	2	2	-	14	-

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Всього	У тому числі					Всього	У тому числі				
		Лекції	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття		Лекції	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття
Тема 9. Особливості психічного розвитку молодшого школяра	15	4	4	-	7	-	16			-	14	-
Тема 10. Особливості психічного розвитку у підлітковому віці	13	2	4	-	7	-	13			-	13	-
Тема 11. Особливості психічного розвитку особистості у юнацькому віці	13	2	6	-	7	-	12			-	12	-
Разом за модулем 2	90	18	30	-	42	-	90	4	6	-	80	-
Усього годин	150	28	40	-	82	-	150	6	6	-	138	-

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

**Теми 1-2. ВІКОВА ТА СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ
ЯК ГАЛУЗЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.
СТАНОВЛЕННЯ ВІКОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЯК НАУКИ**

1. Об'єкт і предмет, мета і завдання вікової психології. Структура вікової психології.
2. Вік як основна категорія вікової психології.
3. Методологічні засади вікової психології. Принципи вікової психології.
4. Місце вікової психології в системі наук.
5. Історія розвитку вікової та соціальної психології дитинства.

Тема 3. МЕТОДИ ВІКОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1. Поняття про метод. Класифікація методів за Б.Г. Ананьєвим:
 - організаційні методи;
 - емпіричні методи;
 - інтерпретаційні методи;
 - методи обробки даних.
2. Специфічні методи вікової психології. Близнюків метод

**Тема 4. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ДИНАМІКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ І
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ОНТОГЕНЕЗІ**

1. Поняття про психічний розвиток.
2. Діалектико-матеріалістичне вчення про психічний розвиток. Рушійні сили та суперечності психічного розвитку.
3. Роль біологічних та соціальних факторів у психічному розвитку особистості.
4. Принципи та закономірності психічного розвитку.
5. Показники психічного розвитку. Соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психічні новоутворення, криза розвитку.

**Тема 5. ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ
ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

1. Значення періодизації психічного розвитку.
2. Критерії періодизації психічного розвитку.
3. Періодизації З.Фрейда, Е.Еріксона, Д.Б. Ельконіна, Ж. Піаже, Л.Колберга, ін.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ №1-2

Теми 1-2. ВІКОВА ТА СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ. СТАНОВЛЕННЯ ВІКОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Теоретичні питання

1. Предмет і завдання вікової психології.
2. Зв'язок вікової психології з іншими науками.
3. Історія розвитку вікової психології.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Укласти словник персоналій

Прізвище, ім'я, по батькові вченого	Роки життя	Які проблеми вікової психології вивчав	Основні роботи в галузі вікової психології (назва, рік видання)

3. Побудувати схему «Зв'язок вікової психології з іншими науками».

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3

Тема 3. МЕТОДИ ВІКОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Теоретичні питання

1. Поняття про метод. Класифікація методів за Б.Г. Ананьєвим.
2. Характеристика організаційних методів:
 - лонгітюдний метод;
 - метод поперечних зрізів;
 - комплексний метод.
3. Характеристика емпіричних методів:
 - спостереження, його види;
 - експеримент, його види;

- тести;
 - опитувальники;
 - анкети;
 - біографічний метод;
 - метод аналізу продуктів діяльності.
4. Методи кількісної та якісної обробки даних.
 5. Характеристика інтерпретаційних методів.
 6. Специфічні методи вікової психології. Близнюків метод.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Підготувати аналіз дослідження в галузі вікової психології, проведеного вітчизняними або зарубіжними вченими, та заповнити таблицю:

Джерело, з якого отримано інформацію про дослідження (бібліографія)	
Автор дослідження	
Назва дослідження	
Рік проведення дослідження	
Проблема, яка вивчалася	
Методи та методики (за класифікацією Б.Г.Ананьєва)	
Досліджувані: <i>кількість досліджуваних;</i> <i>вік;</i> <i>стать;</i> <i>соціальний статус;</i> <i>інша інформація</i>	
Необхідні матеріали	
Тривалість дослідження	
Ситуація дослідження (умови)	
Процедура дослідження: <i>етапи дослідження;</i> <i>хід дослідження;</i> <i>інша інформація</i>	
Основні результати дослідження	
Переваги дослідження	
Недоліки дослідження	
Повторні дослідження (автори, роки проведення, отримані результати)	
Додаткова інформація	

Практичне завдання

1. Як відомо вікова психологія використовує такі методи дослідження як спостереження, експеримент, соціометрія, бесіда, інтерв'ю, тестування і т.д. Які з перерахованих методів не мають вікових обмежень в застосуванні? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Експеримент проводиться в спеціально створених умовах, з використанням спеціальної апаратури, дії випробуваного визначаються інструкцією. Про який вид експерименту йдеться? Опишіть його переваги і недоліки. Які ще види експериментів застосовуються в психологічних дослідженнях? Які їх переваги в рішенні задач вікової психології?
3. Експеримент проводиться в природних умовах, без використання спеціальної апаратури.

Про який вид експерименту йдеться? Опишіть його переваги і недоліки.

4. Під час спостереження за поведінкою хлопчика (10 років) в класі, студентка фіксує наступний факт: «Дитина постійно крутиться, дивиться на всі боки, відволікає і смикає сусіда, крутить ручкою, перекладає книгу з місце на місце». Які помилки допустила студентка при фіксуванні даних спостереження? Яка властивість уваги виявляється у дитини? Якого роду факти фіксуються при проведенні спостереження?

5. В одному експерименті за допомогою перевірених об'єктивних методик зіставлялися особливості деяких характеристик пам'яті дошкільнят, школярів і дорослих. Як називається метод, за допомогою якого здійснювалось це дослідження? До якої групи методів він належить за класифікацією Б.Г. Ананьєва? Які його переваги й недоліки?

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4

Тема 4. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ДИНАМІКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ОНТОГЕНЕЗІ

Теоретичні питання

1. Загальне поняття про психічний розвиток.
2. Біогенетичний (С. Холл, З. Фройд), соціогенетичний (Дж. Уотсон, Б. Скіннер, А. Бандура) та когнітивний (Ж. Піаже) підходи до психічного розвитку.
3. Персоногенетичний підхід до психічного розвитку (А. Маслоу і К. Роджерс).
4. Модель екологічних систем У. Бронфенбреннера.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Зробити порівняльний аналіз теорій психічного розвитку (дві теорії на вибір).

Практичне завдання

Ви берете участь у дискусії, більшість учасників якої схиляються до думки, що головну роль у розвитку особистості відіграють біологічний та соціальний фактор. Доведіть, що власна активність особистості є також вагомим фактором розвитку. На роботи яких вчених Ви можете спиратися і чому? Які приклади з наукових джерел, відомих кінофільмів, художніх творів, усної народної творчості тощо Ви зможете навести? Які «слабкі місця» Вашої позиції у дискусії можуть використати опоненти?

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №5

Тема 5. ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Теоретичні питання

1. Значення періодизації психічного розвитку.
2. Періодизація З.Фрейда.
3. Періодизація Е.Еріксона.
4. Періодизація Д.Б. Ельконіна.
5. Періодизація Ж. Піаже, Л.Колберга.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *вік, віковий період, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, новоутворення віку, Едіпів комплекс, комплекс Електри.*

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ 1

Підсумковий модульний контроль проводиться на останньому аудиторному навчальному занятті модуля. Підсумкова модульна контрольна робота складається з трьох видів завдань:

1. Тести (50 балів);
2. Теоретичне питання (20 балів);
3. Практичне завдання (30 балів).

**Примітка: Тестові та теоретичні питання на контрольній роботі будуть лише ті, які були у планах практичних занять.*

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

**Тема 6. ПРЕНАТАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ТА НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ.
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ НЕМОВЛЯТИ**

1. Психологія пренатального розвитку
2. Криза новонародженості
3. Психічний розвиток немовляти
 - Фаза новонародженості. Рефлекси та їх значення в житті людини.
 - Розвиток емоційної сфери у немовлят. Комплекс пожвавлення.
 - Розвиток пізнавальних процесів і моторики.
 - Спілкування з дорослими та його вплив на розвиток дитини у віці немовляти
4. Криза першого року життя

**Тема 7. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ
ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ**

1. Анатомофізіологічні особливості дитини раннього віку. Фізичний та моторний розвиток.
2. Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві.
3. Провідна діяльність у ранньому дитинстві.
4. Новоутворення в ранньому дитинстві.
5. Розвиток психічних процесів
6. Криза трьох років.

**Тема 8. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ
ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

1. Анатомо-фізіологічні особливості дитини дошкільного віку. Фізичний та моторний розвиток.
2. Соціальна ситуація розвитку. Провідна діяльність. Новоутворення дошкільного віку
3. Етапи та напрямки розвитку дитячої гри.
4. Пізнавальний, розумовий та сенсорний розвиток дошкільнят
5. Розвиток особистості дошкільника.
6. Криза семи років

**Тема 9. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА**

1. Загальна характеристика розвитку молодшого школяра.
2. Анатомо-фізіологічні можливості молодшого школяра.
3. Соціальна ситуація, провідна діяльність, новоутворення молодшого шкільного віку.
4. Розвиток самосвідомості молодшого школяра
5. Розвиток мотиваційної сфери молодшого школяра

Тема 10. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1. Загальна характеристика психічного і особистісного розвитку підлітка.
2. Анатомо-фізіологічна перебудова організму підлітків та її вплив на психічний розвиток.
3. Теорії кризи підліткового віку (Дж.С. Холл, З.Фройд, Е.Еріксон, Ж.Піаже, К.Левін, М.Мід; Л.С. Виготський).
4. Соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психологічні новоутворення підліткового віку
5. Пізнавальний розвиток у підлітковому віці.
6. Розвиток самосвідомості у підлітковому віці.
7. Розвиток мотиваційно-емоційної сфери підлітка.

Тема 11. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1. Анатомо-фізіологічні особливості розвитку юнака.
2. Соціальна ситуація розвитку, новоутворення, провідна діяльність в ранній юності.
3. Саморегуляція в юнацькому віці.
4. Особливості спілкування у ранній юності.
5. Розвиток пізнавальної сфери у ранній юності.
6. Психологічні особливості зрілої юності.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ №6-7

Тема 6. ПРЕНАТАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ТА НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ НЕМОВЛЯТИ

Теоретичні питання

1. Пренатальна стадія розвитку дитини. Народження дитини.
2. Фаза новонародженості. Безумовні та умовні рефлекси та їх значення в житті людини.
3. Анатомо-фізіологічні особливості немовляти.
4. Розвиток емоційної сфери у немовлят. Комплекс поживлення.
5. Розвиток пізнавальних процесів і моторики.
6. Спілкування з дорослими та його вплив на розвиток дитини у віці немовляти.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *дитинство, вік немовляти, пренатальний розвиток, постнатальний розвиток, натальний період, умовний рефлекс, безумовний рефлекс, атавістичний рефлекс, комплекс поживлення, ефект шпитальності, криза новонародженості, криза першого року життя.*

Практичне завдання

1. Назвіть критичні періоди в пренатальному розвитку і поясніть їх значення. Наприклад, 3 тиждень - критичний період для розвитку ЦНС, серця.

2. Рита і Андрій уклали шлюб, коли Рита була вже вагітна. Однак проти шлюбу була мати Андрія. Авторитарна за характером свекруха, всю любов вклала в єдиного сина, якого виховувала одна, намагалася при кожному випадку зачепити невістку, покритикувати. Рита відмовчувалася, щоб не зіпсувати відносин з чоловіком. Вагітність Рита непереносила важко; у неї була постійна інтоксикація, анемія. З другої половини вагітності події взяли ще більш серйозний оборот: Андрій став пити, повертаючись додому за північ, а то і під ранок. Нічого не розповідав і нічим не ділився з Ритою. Рита повернулася до колишньої звичкою: вона знову закурила. Багато часу Рита проводила у домашньому кінотеатрі, дивилася всі підряд - бойовики, трилери, серіали, порнофільми. Задумалася Рита і про аборт, але було пізно, термін вже не дозволяв піти на це. За весь період вагітності Рита жодного разу не зазнала почуття глибокого щастя майбутнього материнства, почуття тепла і ніжності до своєї дитини.

Саша народився великим, крикливим, погано спав, ріс нервовим і неспокійним. У 5 років від нього вже відмовилися два садка, тому що в групі хлопчик поведився агресивно, на зауваження дорослих не реагував, грубіянив. Сама Рита довгий час відчувала післяпологову депресію.

Проаналізуйте ситуацію. Які несприятливі умови розвитку дитини в пренатальному періоді можна виділити в даному випадку.

3. Із бесіди з вагітною жінкою (24 роки). На питання про те, чим вона керувалася, приймаючи рішення про появу дитини, і в чому конкретно виражалася планованої вагітності, жінка привела такі аргументи: «всі подруги вже заміжні і мають дітей, і мені пора ...», «У мене в родині всі жінки народжували в 24 роки», «Подивилася за станом здоров'я, що можна народжувати, і лікар сказала, що у мене хороші аналізи», «Цікаво було, завагітнію чи ні», «Подивилася час народження дитини - мені не треба, щоб був овен ».

Проаналізуйте мотиви народження дитини в даному випадку. Яка ситуація може скластися після народження дитини (емоційний стан матері, особливості спілкування з дитиною, особливості розвитку дитини і т.д.)?

4. Тетяна закінчує навчання на денному відділенні вузу перебуваючи на дев'ятому місяці вагітності. Її батьки і чоловік живуть в іншому місті, сама Тетяна - в гуртожитку. Жінка не стоїть на обліку у лікаря, до цього часу у неї немає медичної обмінно-повідомної карти вагітної. На консультацію до психолога, який веде прийом в жіночій консультації, Тетяна прийшла з інтересу до форм і змісту психологічної роботи з вагітними, так як сама отримує професію психолога.

Проаналізуйте ситуацію. Як можна охарактеризувати стиль переживання вагітності, описаний в завданні. Чи може така позиція мами відбитися на розвитку дитини? Аргументуйте свою відповідь.

5. Проаналізуйте, як змінилася практика пологів з моменту вашої появи на світ. Поговоріть з друзями або знайомими, які недавно стали батьками. Розпитайте вашу матір, бабусю або батьків ваших друзів про їхній досвід, пов'язаний з пологами. Попросіть їх описати умови, в яких вони відбувалися, які застосовувалися медичні засоби, очікування і звичаї, пов'язані з народженням дитини.

Яке значення в сім'ї надавалося цій події: чи розглядалися пологи як медична операція або як особисте випробування? Які переваги та недоліки сучасної практики пологової допомоги в порівнянні з тим часом?

6. Багато батьків стурбовані тим, чи чує їх новонароджена дитина. Чи закономірні їх побоювання? Чи можна сформулювати мову, якщо дитина не буде чути?

7. Мама Наталочки (дівчинці 4 міс.) Весь час: і на прогулянці, і вдома розмовляє з донькою, наспівує їй пісеньки. Сусідка сказала їй: «Ну що ти з нею говориш, вона все одно ще нічого не розуміє!» Чи правильно чинить мама Наталочки? Який вплив здійснює мова дорослого на розвиток психіки дитини?

8. Нижче описані думки батьків з приводу виховання їх дитини. У кожному випадку вкажіть, чию думку ви поділяєте і чому.

- Артем: «З сином щось не так: йому не подобаються незнайомі люди. Як тільки його бере на руки незнайома людина, він починає плакати ». Олена: «Він цілком нормальна дитина. Йому вже майже рік і він вмів відрізняти наших друзів від незнайомих. Він довіряє тільки тим, кого знає, а це абсолютно нормально для його віку».
- Марія: «Не треба класти Лару в ліжечко, щоб вона смоктала свою пляшечку на самоті. Під час годування нам треба з нею розмовляти, щоб вона знала, що ми про неї піклуємося». Олег: «Нісенітниця! Не треба відволікати її від їжі. Їй вже півроку, і вона повинна вчитися самостійності».
- Анна: «Тепер, коли у нас з'явилася дитина, нам треба стати більш організованими. Малюки повинні їсти через кожні чотири години. Мені доведеться поспувати собі нерви, намагаючись дотримуватися режиму, але думаю, що так буде краще для Дмитрика». Олександр: «Думаю, що Дмитрик прекрасно обійдеться без жодного режиму. Чому б нам не годувати його тоді, коли він голодний? Адже самі ми їмо, як тільки зголоднемо».
- Назар: «Нехай краще малятко лежить в своєму ліжечку. Звикнувши до одного місця, вона буде відчувати себе впевненіше. Якщо ми будемо носити її з місця на місце, у неї в голові все лише плутанина ». Катерина: «А я вважаю, що ми повинні дати доньці можливість бачити різні речі, а не змушувати дивитися зі своєї ліжечка на одні й ті ж предмети».

9. Визначте, про яке явище в розвитку дитини дитячого віку йде мова?

- Малюк лежить на спині, задирає вгору ніжки, бере їх руками, підтягує в рот, пробує грати своїми ніжками в «Ладусі».
- Діти охоче грають в «ку-ку», ховаючи обличчя, закриваючи його, а потім зі сміхом відкриваючи, і повторюють це багато разів.
- Дитина в віці близько року мало уваги звертає на іграшки, книжки, а тягнеться до каstrуль, тарілок, ложок, щоб що-небудь робити з ними.
- Упав предмет, викликавши гучний звук, дитина напружилася, але не заплакала відразу, а тільки скривилася - готова плакати, дивиться на матір, немов запитує дозволу - чи варто плакати.

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ № 8-9

Тема 7. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ

Теоретичні питання

1. Прямоходіння та його значення для розвитку дитини раннього віку.
2. Особливості предметно-маніпулятивної діяльності.
3. Розвиток мовлення і мислення у ранньому віці.
4. Розвиток самосвідомості дітей раннього віку. Криза 3-х років.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *ранній вік, предметно-маніпулятивна діяльність, наслідування, мовлення, наочно-дійове мислення, самосвідомість, криза 3 – х років, символічна гра.*

Практичне завдання

1. На прогулянці: мама насипає пісок у відро, а Володя (2 роки) слідкує, щоб вона насипала разом з ним. Потім починає «істи» пісочні пиріжки та пропонує мамі: «Мама, їж, смачно». Виділіть предметні дії дитини, яке їх значення в розвитку? Яка роль спільної діяльності з дорослими?

2. Мама розповідає вихователю дитячого садка: «Моя Вероніка (2 роки 7 місяців) з захопленням та задоволенням дивиться передачу «На добраніч, діти!». Але, як тільки перед мультфільмом звучить усна розповідь, - донька одразу відволікається. А, коли я просто читаю казку, то Веронічка взагалі її не слухає». Чому Вероніці не подобаються усні розповіді? Як привернути увагу дитини до усного мовлення?

3. Тато приніс сину Денису (2 р.3 міс.) кольорові олівці. Денис спробував малювати, але у нього нічого не виходило. Стискаючи олівець у руці, лінії, які малював хлопчик виходили дуже слабкі, і на малюнку ніяк не з'являлася ялинка, яку хотів намалювати Дениско. Мама сказала, що йому ще рано малювати. Але тато наполягав, що Денис малював і далі: вкладав олівець в руку сина та водив ним на папері, говорячи: «Давай спочатку разом помалюємо,

а потім у тебе і у самого вийде». Проаналізуйте ситуацію. Що можна сказати про поведінку батьків? Чию точку зору Ви розділяєте і чому?

4. Мама збирається на прогулянку з дочкою (Маринка 3 р.), яка тримає в руках ляльку і хоче взяти її з собою. Мамі потрібно, щоб доня взяла не ляльку, а відро та лопатку для гри в піску. Як тільки мама сказала доньці: «Не бери ляльку, а візьми відерко», як Маринка розплакалась. Проаналізуйте ситуацію. Чому так трапилось? Що можна сказати про поведінку мами? Що їй можна порадити?

5. Дамир (2 р. 4 міс.) намагається вдягнутися самостійно. Повільно, він надягає шкарпетки, але у нього нічого не виходить. Втручається його мама і хоче йому допомогти. «Я сам!» - протестує хлопчик. «Сиди спокійно, у тебе все одно нічого не виходить.» Проаналізуйте ситуацію Дамира та його мами. Чи можна поведінку Дамира вважати впертістю? Чи характеризує така поведінка самостійність? Яку самостійну діяльність дитини повинен підтримувати дорослий?

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №10

Тема 7. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ

Теоретичні питання

1. Розвиток моторики у ранньому віці.
2. Уміння і навички дитини раннього віку.
3. Емоційно-соціальний розвиток дитини раннього віку.
4. Характер мовлення в ранньому віці.

Практичне завдання

Ознайомитись з показниками психічного розвитку у ранньому віці. Провести дослідження за методикою «Шкала психічного розвитку дитини В. Манової-Томової (від 1 до 3 років), результати представити у вигляді звіту.

- 1) Провести бесіду з батьками дитини віком від 1 до 3 років та заповнити представлені нижче анкети і «Шкалу психічного розвитку дитини В. Манової-Томової (від 1 до 3 років)».

Анкета досліджуваної дитини

Прізвище та ім'я дитини	
Дата народження	
Батько (вік, професія)	
Мати (вік, професія)	
Брати і сестри (вік)	
Особливості під час вагітності матері	
Особливості при народженні дитини	
Вага і зріст при народженні	

Годування	
Поява зубів	
Сон	
Переважаючий емоційний стан	
Де виховується дитина (сім'я, ясла, дитячий будинок) і відколи	
Хто доглядає дитину	
Додаткові відомості	

ШКАЛА ОЦІНКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ від 1 до 3 років

Прізвище та ім'я _____

Вік _____

Місяці	Показники			Відмітка про наявність показника розвитку
36	6	МВ	Може зв'язно переказати простий випадок або оповідання	
	5	ЕС	В іграх відображає навколишнє життя і «входить» у роль	
	4	О	Малює кульку, яблуко та інше	
	3	Н	Самостійно роздягається і роззувається	
	2	У	Вставляє п'ять кубиків один в один	
	1	М	Сходить і спускається сходами без опори	
30	6	МВ	Ставить різноманітні запитання	
	5	ЕС	Можна впевнити словами відмовитись від чогось	
	4	О	Креслить криву замкнену лінію	
	3	Н	Систематично сповіщає про фізіологічну потребу	
	2	У	Розстібає три гудзики	
	1	М	Бігає значно краще	
24	6	МВ	Ставить перші запитання	
	5	ЕС	Вступає в контакт з іншими дітьми	
	4	О	Наслідуючи, креслить вертикальні і горизонтальні лінії	
	3	Н	Регулює свої фізіологічні потреби – майже не мочить штани	
	2	У	Перегинає надвоє аркуш паперу	
	1	М	Сходить і спускається сходами, тримаючись за поручні	
21	6	МВ	Може назвати п'ять зображень на картинці	
	5	ЕС	Звертається за допомогою до дорослого, коли хтось забирає іграшку	
	4	О	Креслить в межах аркуша	
	3	Н	Їсть самостійно	
	2	У	Кидає м'ячик у коробку (корзінку)	
	1	М	Робить спроби бігти	
18	6	МВ	Робить спроби пов'язати два слова у речення	
	5	ЕС	Хоче все робити сама	
	4	О	Креслить спонтанно і старанно	
	3	Н	Пробує їсти самостійно	
	2	У	Відтворює побачене в діях з іграшками	
	1	М	Ходить стабільно, рідко падає	
15	6	МВ	Користується десятьма і більше словами	
	5	ЕС	Виконує два завдання за вказівкою дорослого	
	4	О	Може тримати олівець і залишає сліди	
	3	Н	Тримає ложку під час їжі	
	2	У	Ставить п'ять кубиків один на один	
	1	М	Ходить сама, але часто падає	

- 2) Визначити вік психічного розвитку (ВПР) та коефіцієнт розвитку (КоР).
- 3) Порівняти загальний психічний вік дитини з хронологічним віком (За якими показниками психічний вік випереджає хронологічний? Наскільки випереджає? За якими показниками психічний вік нижчий хронологічного віку? Наскільки нижчий?), надати рекомендації батькам щодо розвитку конкретних сфер, за необхідності.

Оцінювання

▪ практичне завдання	100 балів
----------------------	-----------

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ №11-12

Тема 8. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Теоретичні питання

1. Анатомо-фізіологічні особливості дитини дошкільного віку. Фізичний та моторний розвиток.
2. Значення сюжетно-рольової гри в дошкільному віці.
3. Особливості сенсорного розвитку дошкільника.
4. Особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільнят (мовлення, мислення, увага, пам'ять, уява)
5. Специфіка розвитку особистості дитини у дошкільному віці (мотиваційна та емоційно-вольова сфера, самосвідомість).
6. Криза 7 -ми років.
7. Готовність дитини до школи.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *сюжетно-рольова гра, супідрядність мотивів, децентрація мислення, симптом «гіркої цукерки», готовність до школи, інтелектуальна готовність до школи, моральна готовність до школи, фізична готовність до школи, особистісна готовність до школи, емоційно-вольова готовність до школи, емпатія, внутрішнє мовлення, криза 7-ми років.*

Практичне завдання

1. Проаналізувати ситуації за наступним планом:

1. Виділіть можливі причини, що спровокували ситуацію (хибні дії батьків, наслідування дій однолітків, психофізіологічний розвиток і т.д.).
2. Виділіть психологічні особливості, що спонукають дитину діяти певним чином (поява самосвідомості – «Я», криза 3-х років, прагнення до самостійності, збільшення потреб, протиріччя між «хочу» і «треба» і т.д.).
3. Визначте можливі варіанти вирішення ситуації, що склалася.

Ситуація 1. Мама кожного разу наполегливо змушує 4-х річну дитину прибрати іграшки.

Ситуація 2. 5-річну дитину вперше привели в дитячий садок. В продовж тижня вона з плачем збирається в садок, а в самому садочку влаштовує істерики.

Ситуація 3. Дитина намагається допомогти мамі помити посуд. Мама категорично проти цього.

Ситуація 5. Дитина після прогулянки вже в котре повернулася в брудному та рваному одязі.

Ситуація 6. Дитина влаштувала істерику в магазині, оскільки сильно захотіла іграшку.

Ситуація 7. Вітя, 5 років, непомітно для батьків приніс з дитячого садка додому іграшку.

Ситуація 8. Вова, 4 роки, під час гри на ігровому майданчику, поміняв свою лопатку на машинку іншого хлопчика і не захотів її повертати, не дивлячись на сльози хлопчика.

Ситуація 9. Віка, 4 роки, відмовилася лягати спати, перебуваючи у веселій компанії друзів її мами.

Ситуація 10. 6-річний хлопчик хоче потримати на руках новонароджену сестричку, але мама не дозволяє і говорить, що син її не втримає.

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №13

Тема 8. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Теоретичні питання

1. Теорія когнітивного розвитку Ж.Піаже (сенсомоторний інтелект, доопераційне мислення, період конкретних операцій, період формальних операцій)
2. Досліди Ж.Піаже:
 - дослід на збереження об'єму;
 - дослід на збереження кількості;
 - дослід на збереження речовини;
 - дослід на класифікацію;
 - інші досліди.

Практичне завдання

Ознайомитись із стадіями когнітивного розвитку за Ж.Піаже та дослідями щодо особливостей розвитку мислення дитини та провести дослідження на збереження **об'єму, кількості, речовини** та дослідями на вивчення особливостей **класифікації**.

Відзняти і змонтувати відеоролик (до 5 хв.), який має відображати основні етапи дослідження. Підготувати письмовий **звіт**.

Форма звіту

I. Побудова теоретичної моделі досліджуваного явища.				
Прізвище, ім'я:				
Тема дослідження:				
Об'єкт дослідження:				
Предмет дослідження:				
Гіпотеза дослідження:				
Мета дослідження:				
Завдання дослідження:				
Методи та організація дослідження:				
Вибірка (кількість досліджуваних, вік, стать):				
План дослідження.				
II. Збір фактичних даних.				
Експеримент	Мета	Необхідні матеріали	План проведення	Орієнтовний перелік запитань, які можна запропонувати досліджуваному
Дослід на збереження об'єму				

Дослід на збереження кількості				
Дослід на збереження речовини				
Дослід на класифікацію				
III. Кількісний та якісний аналіз отриманих даних.				
IV. Інтерпретація отриманих даних. Висновки				

Оцінювання

▪ практичне завдання	100 балів
----------------------	-----------

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ №14-15

Тема 9. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Теоретичні питання

1. Анатомо-фізіологічні можливості молодшого школяра.
2. Специфіка учбової діяльності молодших школярів.
3. Розвиток пізнавальних процесів учнів початкових класів.
4. Формування особистості дитини у молодшому шкільному віці.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *учіння, рефлексія, писемне мовлення, довільність пізнавальних процесів, внутрішній план дій*

Практичне завдання

1. У чому специфіка періоду адаптації дитини до навчання в школі? Від яких факторів залежить успішність адаптації до школи?

2. Дослідження показали, що велика частина дітей шести років йде в школу з великим інтересом і готовністю виконувати навчальні завдання. Діти жваво сприймають слово вчителя і активно виконують його вимоги. Але в подальшому деякі з них стикаються з труднощами, необхідністю вміти зробити вибір між «треба» і «хочу», «цікаво» і «нецікаво», «вмію» і «не вмію».

Назвіть причини даного явища? Як залучити дітей до навчання?

3. Вітя (6 років) на початку навчання в школі важко засвоював письмо. Його навички письма дуже повільно розвивалися. Мама, розпитуючи сина про школу, дізналася, що він часом не чує, що говорить вчителька, часто не знає, що задали додому. З чим може бути пов'язане це явище? Як допомогти Віті?

4. Сергій був досить розвиненим хлопчиком. До школи він міг читати, знав багато віршів. Незважаючи на те, що Сергій пішов в школу з великою радістю, з перших днів навчання він став порушувати шкільну дисципліну: крутився на уроках, не слухав пояснень вчителя. Поки домашні завдання представляли для нього якийсь інтерес і новизну, він хоча й не дуже акуратно, але виконував їх. Але як тільки Сергій став виявляти труднощі в навчанні, подолання яких вимагало систематичних занять, вольових зусиль, хлопчик став отримувати погані оцінки. Що стало причиною неуспіху Сергія в школі? Як допомогти хлопчикові?

5. В одному з експериментів першої групи молодших школярів було запропоновано в якості гри самостійно вибирати і вирішувати завдання різної складності. У другій групі вибір і рішення аналогічних завдань проводилися на оцінку. Виявилося, що діти, яким за рішення ставили оцінки, вибирали легші завдання, крім того, вони відчували сильніший страх перед невдачею.

Прокоментуйте результати проведених експериментів. Які практичні рекомендації випливають з них?

6. Першокласники на письмі часто пропускають голосні і переставляють літери в словах. Чим пояснити ці типові помилки? Як можна їх попереджати і як можна допомогти учням подолати їх?

7. Математикою з Альошею дома займався тато. Якось він запропонував хлопчикові вирішити два завдання:

1. Коля старше Петі, а Петя старше Васі. Хто з хлопчиків наймолодший?

2. Летіли 4 пташки. Вони сіли по одній на дерева - одна пташка виявилася зайвою.

Сіли по дві – 1 дерево зайве. Скільки було дерев?

Альоша кілька разів повторював завдання, але вирішити не зміг. Тоді тато взяв 3 сірника, відламав від 2 з них по шматку різної величини, і за допомогою цих сірників Сергій швидко і правильно вирішив перше завдання. Папа вирізав з паперу 3 дерева і 4 пташки - Сергій вирішив і друге завдання.

Чому для вирішення завдання хлопчикові потрібні були «заступники» предметів? Про які особливості розумових дій дитини свідчить цей приклад?

8. Таня (6,5 років) вчиться в першому класі. Їй важко дається навчання, особливо читання. Дома мама саджає її за стіл і починає запитувати: «Як називається ця буква?», «Що тут написано?». Дівчинка мовчить. «Ну, ось, нічого не знаєш! На, вчи сама!» І мама йде по своїх справах на кухню. Через деякий час повертається і перевіряє. Поліпшень в читанні немає. «Сьогодні гуляти не підеш, будеш читати!». Дайте психологічне обґрунтування характеру спілкування мами з донькою. Як побудувати спілкування батьків з дітьми, які почали навчання в школі і мають перші труднощі в навчанні?

9. Дайте характеристику систем відносин «дитина - вчитель», «дитина - однокласник», «дитина - батьки» дітей 6 - 7 років, які починають навчання в школі? Як змінюються відносини дитини з дорослими і з однолітками з початком систематичного навчання?

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ № 16-17

Тема 10. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Теоретичні питання

1. Анатомо-фізіологічні особливості підлітка.
2. Криза підліткового віку.
3. Особливості взаємовідносин і спілкування підлітків з однолітками та дорослими.
4. Пізнавальний розвиток підлітка.

5. Самосвідомість як новоутворення підліткового віку.
6. Розвиток мотиваційно-емоційної сфери підлітка.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *підлітковий вік, почуття дорослості, гіпотетико-дедуктивне мислення, акселерація, емансипація, «Я-концепція», інтимно-особистісне спілкування, ініціація акцентуація характеру, девіантна поведінка.*

Практичне завдання

1.3 листа: «Моя 15-річна донька почала проявляти схильність до паталогічної брехні – саме брехні, а не фантазуванню. При цьому, вона бреше часто не собі на користь (наприклад, ховає від мене щоденник, хоча вчиться добре). Ніколи не говорить правду, куди іде ввечері, хоча це може бути звичайний друг або візит до подруги. Що це значить, і як мені її виправити?»

Дайте психологічний аналіз ситуації: поясніть поведінку дівчинки виходячи із особливостей підліткового віку. Чи існує зв'язок між позицією мами у стосунках з дочкою та поведінкою дочки? Опишіть позицію мами у стосунках з дитиною-підлітком. Які подальші варіанти розвитку стосунків мами та дочки?

2. Вкажіть на відмінності у спілкуванні: 1) молодших і старших підлітків з однолітками; 2) дівчат та хлопців-підлітків.

3.Проведені бесіди з підлітками та їх батьками. Підлітків питали про те, якими бувають їх батьки; що вони побажали б батькам і т.д. Аналогічна бесіда проводилася з батьками підлітків.Проаналізуйте відповіді. Порівняйте відповіді підлітків та їх батьків. Сформулюйте висновки про особливості взаємостосунків батьків та підлітків у першій та другій сім'ї.

Питання	Відповіді 1-го підлітка	Відповіді батьків 1-го підлітка
Які у вас взаємостосунки з дитиною/батьками?	Дружні	Доброзичливі дружні
Якими зазвичай бувають батьки/дитина?	Добрі, уважні, розуміючі.	Добрі, відзивчиві
Чи хотіли б ви покращити стосунки?	Так, трохи.	Звичайно.
Щоб ви побажали батькам/дитині??	Здоров'я, сімейного щастя, успіхів у роботі.	Здоров'я, благополуччя, успіхів у навчанні, у вихованні майбутніх дітей, любові
Питання	Відповіді 2-го підлітка	Відповіді батьків 2-го підлітка
Які у вас взаємостосунки з дитиною/батьками?	Нормальні, іноді відверті	Дружні, строгі, вимогливі
Якими зазвичай бувають батьки/дитина?	Строгі	Обов'язкові .
Чи хотіли б ви покращити стосунки?	Так	Так
Щоб ви побажали батькам/дитині??	Здоров'я, терпіння, бути менше строгими,	Успіхів, успіхів у навчанні, більше розуміння

	хотілося б більше розуміння	
--	-----------------------------	--

4. Учень 9 класу 15-річний Ігор перейшов у нову школу у зв'язку зі зміною місця проживання. Невдовзі усі учні в новому класі Ігоря знали, що він – успішний спортсмен, кандидат у майстри спорту. Підліток став лідером класу. Однак невдовзі з'ясувалося, що він спортивні успіхи хлопця – його вигадка.

Які потреби намагався задовольнити Ігор за допомогою такої вигадки про себе? Чому такий спосіб небажаний? Назвіть позитивні способи самоствердження підлітка у спілкуванні з однолітками.

5. Учениця 8 класу 13-річна Ніна заслужила у багатьох вчителів репутацію «наглої та невихованої». Якщо хтось отримував незаслужену 5-ку, вона могла голосно сказати: «Дуже щедро. З чого б це?...» а коли хтось отримував 3-ку, іронічно говорила: «Даремно стараєшся, ти ж в чорному списку!» Якщо задавали напам'ять вивчити уривок тексту, Ніна могла запитати: «А ви вже вивчили?». Часто це викликало злість у вчителів. Які особливості взаєностосунків з дорослими, притаманні підліткам, проявлялися у Ніни? Що в поведінці дорослих викликає протест підлітків? Як би ви діяли в подібних ситуаціях на місці вчительки?

6. Рольова гра «Спілкування з підлітками»

Мета: актуалізувати знання з теми; виробити навички взаємодії з підлітками у складних ситуаціях.

Хід гри: поділити студентів на дві групи. Завдання становить собою обговорення та рольове програвання ситуацій.

Ситуація 1. Хлопчик 13 років головно протестує, коли мама заходить у його кімнату (без стуку), гостро реагує, коли вона торкається його речей, погрожує поставити замок на свої двері. Мама не розуміє, чому її син так себе поводить, адже раніше такого не було. Вона ображається. Хіба ж вона чужа своєму синові? Чому він так їй не довіряє?

Обговорення. Які мотиви поведінки підлітка? Які вікові особливості проявилися у поведінці сина? Які рекомендації можна надати мамі?

Ситуація 2. Учениці 7 класу старша подруга в компанії запропонувала спробувати пиво. Дівчинка погодилася і демонстративно випила усю пляшку, хоча воно їй здалося противним.

Обговорення. Які мотиви поведінки дівчинки? Які вікові особливості проявилися у поведінці дівчинки? Які ще способи прояву почуття дорослості існують в цьому віці?

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ №18-19

Тема 11. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Теоретичні питання

- Особливості фізичного розвитку у юнацькому віці.
- Розвиток самосвідомості і самооцінки юнаків.
- Особливості формування особистості у юнацькому віці:
 - загальна характеристика провідної діяльності та основних новоутворень у

- юнацькому віці;
 - вплив колективу на формування особистості у юнацькому віці;
 - специфіка самовиховання у юнацькому віці.
4. Життєві плани і професійне самовизначення:
 - формування життєвих планів у юнацькому віці.
 - фактори професійного самовизначення.
 - етапи професійного самовизначення.
 5. Спілкування юнаків з дорослими та однолітками. Дружба і любов у юнацькому віці.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати теоретичні питання.
2. Записати визначення понять: *юність, свідомість, самосвідомість, професійне самовизначення, особистісне самовизначення, світогляд, життєва перспектива особистості, життєві плани, професійна орієнтація (профорієнтація), професіограма, юнацький максималізм, дивергентне мислення*

Практичне завдання

Провести самодослідження за однією з методик на вибір:

- 1) Особистісний опитувальник Г.Айзенка
- 2) Тест опитувальник акцентуацій характеру Леонгарда-Шмішека

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	50 балів
▪ тести	50 балів
▪ практичне завдання	додаткові 20 балів
▪ виконання індивідуального завдання	додаткові 10 балів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 20

Тема 11. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Теоретичні питання

1. Особливості морального розвитку за Л.Кольбергом
 - доконвенційна мораль
 - конвенційна мораль
 - постконвенційна мораль
2. Дев'ять гіпотетичних дилем Л.Кольберга.

Практичне завдання

Ознайомитися з особливостями морального розвитку у молодшому шкільному, підлітковому і юнацькому віці. Провести дослідження особливостей моральних суджень молодшого школяра/ підлітка/ юнака за двома дилемами Л.Кольберга, результати представити у вигляді звіту.

Дилема I.

У невеликому місті жінка помирала від особливої форми раку. Були лише єдині ліки, які, на думку лікарів, могли її врятувати. Це була форма радію, нещодавно відкрита фармацевтом в цьому ж місті. Виготовлення ліків коштувало дорого. Але фармацевт призначив ціну в 10 разів більше, ніж ту, яку він сам на них витрачав. Він заплатив 400 доларів за радій, а призначив ціну 4000 доларів за невелику дозу радію. Чоловік хворої жінки, Хайнц, пішов до всіх своїх знайомих, щоб позичити грошей і використовував всі легальні способи, але зміг зібрати лише близько 2000 доларів. Він сказав фармацевту, що

дружина вмирає і просив його продати дешевше або прийняти плату пізніше. Але фармацевт сказав: «Ні, я відкрив ліки і збираюся добре на ньому заробити». І Хайнц вирішив залізти вночі у аптеку і вкрасти ліки.

- 1) Чи повинен Хайнц вкрасти ліки? Чому так чи ні?
- 2) Чи погано для нього вкрасти ліки? Чому це правильно чи погано?
- 3) Чи є у Хайнца обов'язок або зобов'язання вкрасти ліки? Чому так чи ні?
- 4) Якби Хайнц не любив свою дружину, чи повинен він вкрасти ліки для неї? Чому так чи ні?
- 5) Припустимо, що помирає не його дружина, а чужа людина. Повинен Хайнц поцупити ліки для чужого? Чому так чи ні?
- 6) (Якщо досліджуваний схвалює крадіжку ліки для чужого). Припустимо, що це домашня тварина, яку він любить. Повинен Хайнц вкрасти, щоб врятувати улюблену тварина? Чому так чи ні?
- 7) Чи важливо для людей робити все, що вони можуть, щоб врятувати життя іншого? Чому так чи ні?
- 8) Красти - протизаконно. Погано це у моральному відношенні? Чому так чи ні?
- 9) Взагалі, чи мають люди намагатися робити все, що вони можуть, щоб коритися законові? Чому так чи ні?
- 10) Осмислюючи знову дилему, на вашу думку, яка сама відповідальна річ, яку потрібно зробити в цій ситуації Хайнцу? Чому?

Дилема II.

Хайнц заліз в аптеку. Він вкрав ліки і дав їх дружині. На наступний день в газетах з'явилося повідомлення про грабж. Офіцер поліції м-р Браун, який знав Хайнца, прочитав повідомлення і згадав, що бачив, як Хайнц біг повз аптеку, і зрозумів, що це зробив він. Поліцейський вагався, чи повинен повідомити про це.

- 1) Повинен офіцер Браун повідомити про те, що крадіжку скоїв Хайнц? Чому так чи ні?
- 2) Припустимо, що офіцер Браун близький друг Хайнца. Чи повинен він тоді подати рапорт про нього? Чому так чи ні?

Продовження: Офіцер Браун повідомив про Хайнца. Хайнц був заарештований і постав перед судом. Були обрані присяжні. Робота присяжних - визначити винен чи ні він у скоєнні злочину. Присяжні визнають Хайнца винним. Справа судді - винести вирок.

- 3) Чи повинен суддя призначити Хайнцу певне покарання або звільнити його? Чому це є найкращим на вашу думку?
- 4) З позиції суспільства, повинні люди, які порушують закон, бути покарані? Чому так чи ні? Як це застосувати до того, що суддя повинен вирішити?
- 5) Хайнц зробив те, що підказувала йому совість, коли він крав ліки. Повинен порушник закону бути покараний, якщо він діяв не по совісті? Чому так чи ні?
- 6) Осмислюючи дилему, що, на вашу думку, є найвідповідальнішою річчю, яку повинен зробити суддя? Чому?

Форма звіту

I. Побудова теоретичної моделі досліджуваного явища.

Прізвище, ім'я:

Тема дослідження.

Об'єкт дослідження.

Предмет дослідження.

Гіпотеза дослідження.

Мета дослідження.

Завдання дослідження.

Методи та організація дослідження.

Вибірка (кількість досліджуваних, вік, стать).

План дослідження.

II. Збір фактичних даних

Запитання	Відповіді	Рівень та стадія морального розвитку
Чи повинен Хайнц вкрасти ліки? Чому так чи ні?		

III. Кількісний та якісний аналіз отриманих даних.

IV. Інтерпретація отриманих даних. Висновки.

Оцінювання

▪ практичне завдання	100 балів
----------------------	-----------

ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ 2

Підсумковий модульний контроль проводиться на останньому аудиторному навчальному занятті модуля. Підсумкова модульна контрольна робота складається з трьох видів завдань:

1. Тести (50 балів);
2. Теоретичне питання (20 балів);
3. Практичне завдання (30 балів).

**Примітка: Тестові та теоретичні питання на контрольній роботі будуть лише ті, які були у планах практичних занять.*

ОЦІНЮВАННЯ

Оцінювання здобувачів вищої освіти здійснюється відповідно до «Положення про критерії та порядок оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка згідно з Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою» https://zu.edu.ua/offic/ocinjuvannya_zvo.pdf.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за всіма видами навчальних робіт проводиться за поточним, модульним та підсумковим контролюми.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗАВДАНЬ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

Оцінка	Вимоги до знань, умінь та навичок студентів. Досягнення програмних результатів навчання
Теоретичне питання (max – 50 балів)	
0-12 балів	Несвідоме, механічне відтворення матеріалу зі значними помилками та прогалинами; судження необґрунтовані; недостатньо проявляється самостійність мислення. Відповідь містить стилістичні та граматичні помилки.
13-24 балів	Свідоме відтворення матеріалу з незначними помилками; дещо порушено логічність та послідовність викладу; недостатньо проявляється самостійність мислення. Відповідь стилістично правильна, містить незначні граматичні помилки.
25-36 бали	Свідоме і повне відтворення матеріалу з деякими неточностями у другорядному матеріалі; виклад матеріалу достатньо обґрунтований, дещо порушено послідовність викладу. Відповідь стилістично та граматично правильна.
37-50 балів	Виклад матеріалу глибоко обґрунтований, логічний, переконливий. Відповідь містить власні приклади, що свідчить про творче застосування матеріалу. Відповідь стилістично та граматично правильна.
Тестові завдання (max – 50 балів)	
5 балів	Правильна відповідь на тестове завдання.
0 балів	Неправильна відповідь на тестове завдання.

Шкала оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Оцінка за національною шкалою		Оцінка в балах	Оцінка за шкалою ECTS	
Екзамен	Залік		Оцінка	Пояснення
<i>Відмінно</i>	<i>Зараховано</i>	90-100	A	відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
<i>Добре</i>		82-89	B	вище середнього рівня з кількома помилками
		74-81	C	в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок
		64-73	D	непогано, але зі значною кількістю недоліків
<i>Задовільно</i>		60-63	E	виконання задовольняє мінімальним критеріям
<i>Незадовільно</i>	<i>Незараховано</i>	35-59	FX	з можливістю повторного складання
		1-34	F	з обов'язковим повторним курсом

ВИМОГИ ДО ЕКЗАМЕНУ

Оскільки формою підсумкового контролю освітньої компоненти є екзамен, то здобувачі вищої освіти в яких підсумкова оцінка з вивчених модулів (ПОМ) за семестр становить 60 і більше балів, мають право не складати екзамен. У такому разі підсумкова оцінка з вивчених модулів (ПОМ) = Екзаменаційній оцінці (ЕО) = Підсумковій оцінці (ПО).

$$ПОМ=ЕО=ПО$$

У випадку складання екзамену підсумкова оцінка (ПО) визначається як середнє арифметичне балів підсумкової оцінки з вивчених модулів (ПОМ) та екзаменаційної оцінки (ЕО).

$$ПО=(ПОМ+ЕО)/2$$

Підсумкова оцінка з вивчених модулів (ПОМ) розраховується:

№ модулю	М% _n (відсоткове значення модулю освітньої компоненти)
Модуль 1	М% ₁ = 30
Модуль 2	М% ₂ = 70
Сума	100

Структура екзаменаційного білета

Екзаменаційний білет включає три види завдань.

I. Тестове завдання (максимальна кількість балів - 20).

II. Теоретичне питання (максимальна кількість балів - 30).

Теоретичні питання

1. Предмет і завдання вікової психології.
2. Зв'язок вікової психології з іншими науками.
3. Історія розвитку вікової психології.
4. Поняття про метод. Класифікація методів за Б.Г. Ананьєвим.
3. Характеристика організаційних методів: лонгітюдний метод; метод поперечних зрізів; комплексний метод.
4. Характеристика емпіричних методів: спостереження, його види; експеримент, його види; тести; опитувальники; анкети; біографічний метод; метод аналізу продуктів діяльності.
5. Методи кількісної та якісної обробки даних.
6. Характеристика інтерпретаційних методів.
7. Специфічні методи вікової психології. Близнюків метод
5. Загальне поняття про психічний розвиток.
6. Біогенетичний (С. Холл, З. Фройд), соціогенетичний (Дж. Уотсон, Б. Скіннер, А. Бандура) та когнітивний (Ж. Піаже) підходи до психічного розвитку.
7. Персоногенетичний підхід до психічного розвитку (А. Маслоу і К. Роджерс).
8. Модель екологічних систем У. Бронфенбреннера.
9. Значення періодизації психічного розвитку.
10. Періодизація З.Фрейда.
11. Періодизація Е.Еріксона.
12. Періодизація Д.Б. Ельконіна.
13. Періодизація Ж. Піаже, Л.Колберга.
14. Пренатальна стадія розвитку дитини. Народження дитини.
15. Фаза новонародженості. Безумовні та умовні рефлекси та їх значення в житті людини.

16. Анатомо-фізіологічні особливості немовляти.
17. Розвиток емоційної сфери у немовлят. Комплекс поживлення.
18. Розвиток пізнавальних процесів і моторики.
19. Спілкування з дорослими та його вплив на розвиток дитини у віці немовляти
20. Прямоходіння та його значення для розвитку дитини раннього віку.
21. Особливості предметно-маніпулятивної діяльності.
22. Розвиток мовлення і мислення у ранньому віці.
23. Розвиток самосвідомості дітей раннього віку. Криза 3-х років.
24. Анатомо-фізіологічні особливості дитини дошкільного віку. Фізичний та моторний розвиток.
25. Значення сюжетно-рольової гри в дошкільному віці.
26. Особливості сенсорного розвитку дошкільника.
27. Особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільнят (мовлення, мислення, увага, пам'ять, уява)
28. Специфіка розвитку особистості дитини у дошкільному віці (мотиваційна та емоційно-вольова сфера, самосвідомість).
29. Криза 7 -ми років.
30. Готовність дитини до школи.
31. Теорія когнітивного розвитку Ж.Піаже (сенсомоторний інтелект, доопераційне мислення, період конкретних операцій, період формальних операцій)
32. Анатомо-фізіологічні можливості молодшого школяра.
33. Специфіка учбової діяльності молодших школярів.
34. Розвиток пізнавальних процесів учнів початкових класів.
35. Формування особистості дитини у молодшому шкільному віці.
36. Анатомо-фізіологічні особливості підлітка.
37. Криза підліткового віку.
38. Особливості взаємовідносин і спілкування підлітків з однолітками та дорослими.
39. Пізнавальний розвиток підлітка.
40. Самосвідомість як новоутворення підліткового віку.
41. Розвиток мотиваційно-емоційної сфери підлітка.
42. Особливості фізичного розвитку у юнацькому віці.
43. Розвиток самосвідомості і самооцінки юнаків.
44. Особливості формування особистості у юнацькому віці.
Загальна характеристика провідної діяльності та основних новоутворень у юнацькому віці.
Вплив колективу на формування особистості у юнацькому віці.
Специфіка самовиховання у юнацькому віці.
45. Життєві плани і професійне самовизначення.
46. Формування життєвих планів у юнацькому віці.
47. Фактори професійного самовизначення.
48. Етапи професійного самовизначення.
49. Спілкування юнаків з дорослими та однолітками. Дружба і любов у юнацькому віці.
50. Особливості морального розвитку за Л.Кольбергом.

III. Практичне (виконується на екзамені).

Максимальна кількість балів – 50.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Вид завдання	Оцінка	Вимоги до знань та умінь студентів
Тестове	1 бал	Правильна відповідь на тестове завдання.
	0 балів	Неправильна відповідь на тестове завдання.
<i>Максимальна кількість балів</i>	20 балів	
Теоретичне	0-9 балів	Несвідоме, механічне відтворення матеріалу зі значними помилками та прогалинами; судження необґрунтовані; недостатньо проявляється самостійність мислення. Відповідь містить стилістичні та граматичні помилки.
	10-16 балів	Свідоме відтворення матеріалу з незначними помилками; дещо порушено логічність та послідовність викладу; недостатньо проявляється самостійність мислення. Відповідь стилістично правильна, містить незначні граматичні помилки.
	17-23 бали	Свідоме і повне відтворення матеріалу з деякими неточностями у другорядному матеріалі; виклад матеріалу достатньо обґрунтований, дещо порушено послідовність викладу. Відповідь стилістично та граматично правильна.
	24-30 балів	Виклад матеріалу глибоко обґрунтований, логічний, переконливий. Відповідь містить власні приклади, що свідчить про творче застосування матеріалу. Відповідь стилістично та граматично правильна.
<i>Максимальна кількість балів</i>	30 балів	
Практичне	50-46 балів	<ul style="list-style-type: none"> • відповідь повна і структурована • виконання практичного завдання теоретично обґрунтоване • відповідь містить власні приклади студента • відповідь має вступну, основну частину та висновки • список літератури правильно оформлений • вказано практичне значення та проаналізовано
	45-38 бали	<ul style="list-style-type: none"> • відповідь повна і структурована • виконання практичного завдання теоретично обґрунтоване • відповідь містить власні приклади студента • відповідь має вступну, основну частину та висновки • список літератури правильно оформлений
	30-37 балів	<ul style="list-style-type: none"> • відповідь має певні неточності, але в цілому представлена інформація достатньо вичерпна • практичне завдання виконане без теоретичного обґрунтування • власні приклади студента відсутні або недостатньо обґрунтовані
Максимальна кількість балів	50 балів	
Всього	100 балів	

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основна:

1. Вікова психологія : навч. посіб. / О. Сергєєнкова та ін. Київ : ТОВ «Центр учб. літ.», 2012. 384 с.
2. Дуткевич Т. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 424 с.
3. Дуткевич Т., Столяренко О. Сформованість мотивації різновікової взаємодії в молодших школярів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2021. С. 29–38.
4. Павелків Р. Вікова психологія : підручник. 2-ге вид. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
5. Писоцький В., Горянська А. Психічний розвиток та формування особистості дитини в онтогенезі. Київ : КНТ, 2019. 144 с.
6. Поліщук В. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. 3-тє вид. Суми : Унів. кн., 2010. 352 с.
7. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
8. Скрипченко О., Долинська Л. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2012. 400 с.
9. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія. НУБіП, 2017. 533с.

Додаткова:

1. Богданова К. Д. Особливості самосвідомості сучасного підлітка. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 6. С. 31–35.
2. Булатевич Н. Особливості формування сенсорного досвіду в пренатальний період. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 2. С. 33–36.
3. Віннік Д. Ю., Літвінова О. В. Особливості самооцінки дитини-дошкільника з порушенням мовлення. *XXX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених "Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства"*. 2023.
4. Гаврилюк С., Найдюк І. Психологічні аспекти розвитку творчого потенціалу дошкільника. *Věda a perspektívu*. 2023. № 11(30).
5. Говорун Т. В. Сучасне юнацтво: проблеми статевої самоідентифікації. *Вісник кийвського університету імені тараса шевченка. соціологія. психологія. педагогіка*. 1998. Вип. 5. С. 68–72.
6. Гомон Є. Особливості розвитку уваги молодшого школяра в процесі навчальної діяльності. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 6. С. 35–39.
7. Горяна С. Є. Формування мовної особистості молодшого школяра засобами інтерактивних технологій. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 6. С. 219–222.
8. Дергунова О. Предметно-маніпулятивна діяльність як провідна діяльність раннього дитинства. *Молодий вчений*. 2023. № 9 (121). С. 76–80.
9. Дмитрієв Д. С. Міжособистісні відносини як умова становлення особистості підлітка. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 7. С. 231–237.
10. Древняк Л. П. Логопедична розминка, як сучасна форма мовленнєвого розвитку дошкільника. КДПУ, 2020.
11. Ковальчук О. Психолого-педагогічні умови становлення індивідуальності молодшого школяра. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. № 2. С. 72–78.

12. Ковшар О. В. Організація мовленнєвотворчої діяльності як засіб розвитку особистості дошкільника. *Освітній вимір*. 2012. Т. 33.
13. Крамченкова В. Батьківське ставлення як чинник «я-концепції» підлітка. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "психологія"*. 2022. № 66. С. 109–126.
14. Кривошея Н. Роль сімейного виховання у формуванні ціннісних орієнтацій дошкільника. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2021. Т. 1, № 14. С.88-95.
15. Крючкова В. Проблема формування ціннісної сфери юнака. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 1. С. 125–132.
16. Купчишина В., Мацук Л. Психологічні особливості мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. *Psychology travelogs*. 2022. № 1. С. 65-84.
17. Курінний Я. Вплив гри на особистісне становлення дитини-дошкільника. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2023. № 1(103). С. 165–173.
18. Литвишко О. М., Яценко Л. В., Зачепа І. М. Гендерна соціалізація дошкільника. *Pedagogical sciences theory and practice*. 2023. № 1. С. 152–158.
19. Ревть А. Особливості емоційної сфери дошкільника. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. Т. 1, № 1. С. 112–117.
20. Руденок А., Замяла Т. Психологічні особливості становлення мовленнєвої особистості дошкільника засобами театралізації. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. 2020. Т. 14, № 3. С. 220–234.
21. Солтусенко М. Соціалізація молодшого школяра у процесі застосування інтерактивних вправ. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 9(27).
22. Чайковський Р. Вплив сімейного виховання на розвиток характеру підлітка. *Young scientist*. 2020. № 12 (88). С. 302–305.
23. Чала Т. М., Тарасова Т. Б. Розвиток самосвідомості та самооцінки підлітка : thesis. 2008.
24. Швець Т. Старший шкільний вік як сенситивний період для розвитку соціально-особистісної компетентності. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2023. № 1 (54). С. 43–50.
25. Щерба Т. В. Адаптація дітей до школи з затримкою психічного розвитку. *Психологія: реальність і перспективи*. 2019. № 11. С. 193–198.
26. Kaminska O. Роль рефлексії в процесі розвитку самосвідомості юнака. *Psychological journal*. 2017. Т. 8, № 4. С. 66–75.

Інтернет ресурси:

1. Бібліотека Житомирського державного університету імені Івана Франка.: URL: <http://library.zu.edu.ua/> (дата звернення: 01.02.2024).
2. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського: URL: <http://nbuv.gov.ua/node/554> (дата звернення: 01.02.2024).
3. Закони України: URL: http://kodeksy.com.ua/zakoni_ukraini.htm (дата звернення: 01.02.2024).